

Тема 9. Психолінгвістичні проблеми мовленнєвого мислення

План

1. Мислення і мова.
2. Проблеми внутрішнього мовлення.
3. Дуальна організація роботи головного мозку.
4. Філогенез мови.
5. Теорія походження мови.
6. Онтогенез мовлення.
7. Передумови виникнення потреби у спілкуванні.

Мислення і мова є взаємозв'язаними. З одного боку, Л. Виготський акцентував один принциповий момент: тільки на відомій, відносно високій стадії розвитку мислення, стає можливим найбільше відкриття в житті дитини – для того, щоб «відкрити» мовлення, слід мислити. З іншого – експериментальні дослідження Ж. Піаже продемонстрували, що граматику в розвитку дитини йде попереду її логіки. Дитина правильно будує складнопідрядні речення зі сполучниками, що виражають причинно-наслідкові та часові зв'язки, не усвідомлюючи при цьому змістової сторони цих сполучників.

Ще задовго до досліджень Ж. Піаже О. Потебня висловив думку, що вроджені категорії часу, простору, причини тощо люди не мають. Ці категорії народжуються зі здатністю чуттєвого сприйняття, але вони оформлюються в процесі оволодіння словом. В. Белянін зазначає, що знаки мови фіксують національні особливості мислення й поведінки, тим самим впливаючи на розуміння світу. В історії етнопсихолінгвістики ідея про детерміновану роль мови у формуванні така званого «розумового ландшафту в більш категоричній формі відобраена в «гіпотезі лінгвістичної відносності» Е. Сепіра та Б. Уорфа. Вона підтверджує, що ми сприймаємо ті чи інші явища так чи інакше, дякуючи тому, що мовні норми нашого суспільства передбачають певну форму вираження.

О. Леонтьєв наголошував, що мова, яка використовується, як опора в психічній діяльності людини, ніяким чином не диктує шляхи діяльності, способи здійсненняїї. Очевидним є той факт, що характер зв'язку мислення й мови неоднозначний. Ніякою мірою не можна категорично заявляти про первинність чи детермінованість одного явища іншим. Л. Виготський вважав, що криві розвитку мислення і мови багаторазово сходяться й розходяться, перехрещуються, вирівнюються в окремі періоди та йдуть паралельно, навіть зливаються в окремих своїх частинах, потім знову розходяться.

Мислення буває без мови (мовлення). Навіть мавпа може здогадатися, як за допомогою палки можна дістати банан. Це практичне мислення. Наглядно-образне мислення властиве людям творчості. Воно є типовим для дитини дошкільного віку.

У мові також не все і не завжди відноситься до мислення, наприклад, вигуки (Ах!, Ох!), утилітарні питання (Котра година?). За допомогою мови ми встановлюємо контакт (Привіт! Як справи?), однак тут теж немає безпосереднього звернення до мислення. Вислови, що є актом вираження турботи та занепокоєння, волевиявлення (Не смій! Не бери!). Отже, мова «обслуговує» не тільки мислення, а й інші сфери нашої свідомості.

Однак, праві й ті учені, які стверджують, що мислення й мова нероздільно пов'язані. Існують різні рівні абстракції мислення. В залежності від того ми можемо розрізняти елементарне мислення найпростішого рівня (у людиноподібних), дитяче мислення, мислення підлітка, мислення людини з високими здібностями, мислення генія тощо. Високого рівня абстрактності мислення можна досягнути тільки за допомогою оволодіння людиною мови його середовища.

Вербально-логічне мислення можна визначити як вищу форму мислення, за допомогою якого людина може відображати складні зв'язки, відношення, формувати поняття, робити висновки, вирішувати складні теоретичні завдання за допомогою ментального коду природомовленнєвих знаків. Завдяки оволодінню знаковою комунікативною системою у свідомості

формується особливий ментальний код, який дозволяє мислити абстрактно, концептуально, будувати догади, робити висновки, вирішувати інтелектуальні завдання. Цей ментальний код – основа логічних форм мислення: поняття, судження, умовиводи.

Основними формами абстрактного мислення традиційно вважають поняття, судження та умовивід. Зв'язок мислення й мови безпосередньо виявляється у внутрішньому мовленні, що важливим універсальним механізмом розумової діяльності людини. У найбільш чіткій формі воно проявляється під час мисленнєвого планування, запам'ятовування, читання «про себе» тощо. Л. Виготський зауважує, що, якщо мислення втілюється в слово у внутрішньому мовленні (під час говоріння), то слово вмирає у внутрішньому мовленні, народжуючи думку (під час сприйняття мовлення). Виділяють дві фази внутрішнього мовлення: нерозчленована – власне внутрішнє мовлення чи внутрішнє програмування; розчленована – внутрішнє приговорювання.

Дуальна організація роботи головного мозку. Вже більше століття клінічні дані свідчать про те, що півкулі мозку виконують різні функції. Міжпівкульова асиметрія психічних процесів – функційна спеціалізація півкуль головного мозку.

Більш ніж вікова історія анатомічних, морфофункційних біохімічних, нейрофізіологічних і психофізіологічних досліджень асиметрії великих півкуль головного мозку в людини свідчить про існування особливого білатерального принципу побудови та реалізації таких важливих функцій головного мозку, як сприйняття, увага, пам'ять, мислення і мовлення.

Філогенез мови – історичний процес виникнення й розвитку мови загалом. Оскільки момент філогенезисного зародження мови є невизначеним, Паризька лінгвістична спілка у 1865 р. (через сім років після праці Ч. Дарвіна) у своєму статуті заборонила полеміку про походження мови.

У 1873 р. Лондонська філологічна спілка постановила, що подібні питання не входять у сферу інтересів власне лінгвістики, а вирішення їх без потреби.

Французький лінгвіст Д. Премак, автор книги про еволюцію мови, зауважує, що людська мова – перешкода для теорії еволюції, яку не можна подолати. Еволюціоністам ніяк не вдається знайти пояснення незвичайному різноманіттю мов, складність їх, а також факт, що діти оволодівають навичками усного мовлення, коли їм сповнюється лише 4 роки. Володіння мовою характерне тільки для людини.

Дослідження філогенезу мови ускладнює відсутність прямих фактів та доказів цього процесу. Основою для висунення гіпотез появи вербальної комунікації є: результати досліджень сучасних мов, мов древніх цивілізацій, мертвих мов, мов корінного населення Африки, південної Америки; непрямі палеонтологічні дані й археологічні складові «культурного пласту».

Теорії походження мови:

- Виникнення мови зі звуків, що успадковані від тваринних предків.
- Створення мови силою людського розуму.
- Звуконаслідування.
- Трудова теорія виникнення мови (теорія трудових викриків).
- Жестова теорія виникнення мови.

Онтогенез мовлення – це процес становлення й розвитку мовлення окремого індивіда. У психолінгвістиці проблема онтогенезу мовлення передбачає дослідження процесів виникнення й формування в дитини мовної здатності. В. фон Гумбольдт уважав, що онтогенез мовлення є розвитком мовної здатності з віком і вправами. Підґрунтям цієї проблеми є доробок генетичної психології, основоположником якої став швейцарський психолог Ж. Піаже, який розробив теорію мисленнево-мовленневого розвитку, згідно з якою розвиток мовлення дитини здійснюється на підставі її діалогу з іншими людьми, самим собою та світом об'єктів, проте під час народження в дитини наявні деякі «недиференційовані схеми», завдяки яким через досвід

формується інтелект, а далі на його підставі створюються абстрактні граматичні знання й відбувається оволодіння мовою.

У 1955 р. Ж. Піаже сформулював гіпотезу стадіальності інтелектуального розвитку дитини як єдності процесів асиміляції, акомодатії, адаптації та ін., згідно з якою дитина проходить такі стадії:

1. Сенсомоторну.
2. Період репрезентативного інтелекту.
3. Період пропозиційних, або формальних операцій.

У сучасній психолінгвістиці альтернативними є дві концепції онтогенезу мовлення: нативізм і діяльнісна теорія розвитку мовлення. Нативізм – концепція вродженості певної мовної бази, яка дає змогу дітям оволодіти мовою до чотирьох років, засвоївши великий масив знань, норм і правил про мовні механізми, зважаючи на те, що ніхто не корегує граматичної правильності її мовлення. Головні постулати викладено в книзі Н. Хомського «Аспекти теорії синтаксису». Н. Хомський також висунув гіпотезу про так звану «модульність» мозку.

Концепція онтогенезу мовлення радянської психолінгвістики протилежна положенню нативізму й ґрунтується на діяльнісно-евристичній теорії Л. Виготського. Услід за Л. Виготським, представники Московської психологічної школи доводили, що підґрунтям для засвоєння мови є санкціоновані суспільством норми та способи спілкування. Найближчим від усіх для розуміння характеру і функцій егоцентричності мови дитини був С. Рубінштейн. Він звернув увагу на те, що егоцентричне мовлення зовсім не направлено на невідомо куди: навпаки, його адресат явний. Це сама дитина, яка говорить, – вона ставить питання й відповідає сама собі. Тим самим егоцентричне мовлення не є у своїй суті монологом – це діалог із самим собою.

Передумови виникнення потреби в спілкуванні. У перші місяці життя дитини відбувається постійне оформлення потреб у спілкуванні з дорослими.

Об'єктивно говорити про існування такої потреби можна на основі чотирьох критеріїв (за Н. Авдєєвою):

1. Увага й цікавість до дорослого, що відображаються направленістю дитини на пізнання дорослого.
2. Емоційні вияви за відношенням до дорослого, що виражають оцінку дорослого дитиною.
3. Ініціативні дії дитини для того, щоб звернути увагу дорослого.
4. Виникнення чуттєвості дитини до ставлення дорослого.